

- ності. Науковий вісник НЛТУ України: зб. наук.-техн. праць. Вип. 18.1. Львів: РВВ НЛТУ України, 2008. С. 173–177.
4. Лагутін В. Конкурентна політика держави: механізм реалізації. Вісник КНТЕУ. 2016. № 4. С. 22–38.
 5. Саблук П. Стан та перспективи розвитку агропромислового комплексу України. Економіка України. 2008. № 12. С. 4–19.
 6. Хорунжий М. Аграрна політика: підручник. Київ: КНЕУ, 2010. 321 с.
 7. Кваша С., Лука О. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції в умовах вступу України до СОТ. Економіка України. 2003. № 10. С. 79–85.
 8. Бородіна О. Державна підтримка сільського господарства: концепція, механізми, ефективність. Економіка і прогнозування. 2006. № 1. С. 109–125.
 9. Державна цільова програма розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. URL: <http://minagro.gov.ua/16822>.

УДК 330.5: 332.6

Кубатко В.В.
асистент кафедри управління
Сумського державного університету

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ОБСЯГУ ТІНЬОВОГО СЕКТОРУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ У ФОРМУВАННІ РЕНТНИХ ВІДНОСИН

У статті проаналізована проблематика формування рентних відносин з урахуванням тіньового сектору національної економіки. На основі даних Державної служби статистики України розроблено економічну модель та встановлено взаємозв'язок між динамічними показниками розміру тіньового сектору економіки за галузями національного господарства і такими факторами, як зміна реальних ставок екологічних платежів та зміна ставок податкового навантаження на суб'єкти господарювання. Зазначено, що зростання реальних ставок екологічних платежів приводить до підвищення частки тіньового сектору економіки у видобувній та переробній галузях національного господарства.

Ключові слова: національна економіка, рентні відносини, тіньовий сектор економіки, галузі національного господарства, екологічні платежі.

Кубатко В.В. ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ОБЪЕМА ТЕНЕВОГО СЕКТОРА НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В ФОРМИРОВАНИИ РЕНТНЫХ ОТНОШЕНИЙ

В статье проанализированы проблемы формирования рентных отношений с учетом теневого сектора национальной экономики. На основе данных Государственной службы статистики Украины разработана экономическая модель и установлена взаимосвязь между динамическими показателями размера теневого сектора экономики по отраслям национального хозяйства и такими факторами, как изменение реальных ставок экологических платежей и изменение ставок налоговой нагрузки на субъекты хозяйствования. Отмечено, что рост реальных ставок экологических платежей приводит к повышению доли теневого сектора экономики в добывающей и перерабатывающей отраслях национального хозяйства.

Ключевые слова: национальная экономика, рентные отношения, теневой сектор экономики, отрасли национального хозяйства, экологические платежи.

Kubatko V.V. ECOLOGICAL AND ECONOMIC ESTIMATION OF THE SHADOW SECTOR SIZE WITHIN THE NATIONAL ECONOMY IN THE FORMATION OF RENTAL RELATIONS

The paper analyzes the problems of rent relations forming and takes into account the shadow sector of the national economy. On the basis of the data of the State Statistics Service of Ukraine the economic model is build, which shows the interconnection between the dynamic indicators of the size of the shadow economy (by the sectors of the national economy) and such factors as the change in the real rates of environmental payments and changes in the rates of tax burden on economic entities. It is underlined that the growth of real rates of ecological payments leads to an increase in the share of the shadow economy sector in the mining and processing industries of the national economy.

Keywords: national economy, rent relations, shadow sector of economy, sectors of national economy, ecological payments.

Постановка проблеми. Виробництво матеріальних благ, що необхідні для задоволення людських потреб, неможливе без використання природних ресурсів, які є обмеженими та нерівноцінними. Цей факт зумовлює появу особливого виду доходу – природної ренти. Питання, пов'язані з її формуванням та розподілом, завжди займали важливе місце в економічній теорії. Дотепер немає однозначної відповіді на питання про те, яким чином держава повинна регулювати рентні відносини. Дохід від використання природних ресурсів відіграє важливу роль у національній економіці. Тому сьогодні проблема державного регулювання економічних відносин, які виникають у процесі використання природних ресурсів та розподілу природної ренти, є особливо актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальність досліджень, пов'язаних із проблематикою рентних відносин, досліджувалися у працях провід-

них вітчизняних та зарубіжних учених: Ф. Кене, А. Тюрго, У. Петті, А. Сміта, А. Андрієвського, Б. Данилишина, В. Дементьєва, В. Міщенко та інших. Проблематика розвитку національної економіки в умовах наявності значної частки тіньового ВВП досліджувалася у працях А. Тимченко, А. Ахломової, Т. Хайлової, В. Вишневського, О. Чаусовського, В. Бородюка та ін. Проте потребують подальшої дискусії питання дослідження оцінки розміру тіньового сектору національної економіки у формуванні рентних відносин з урахуванням екологічної компоненти розвитку.

Формулювання цілей статті. Мета статті – дослідження методичних та прикладних аспектів оцінки розміру тіньового сектору національної економіки в видобувній та переробній галузях. Особливо поставлено питання обґрунтування факторів, що впливають на обсяги тіньового сектору національної економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Серед наявних корисних копалин в Україні, що займають пріоритетне місце у формуванні рентних відносин, варто виділити газ, нафту, деякі види чорних та кольорових металів. Особливо варто відзначити значні поклади неенергетичних природних ресурсів. Зокрема, в Україні знаходяться одні з найбільших запасів залізної, цирконієвої, марганцевої, титанової та уранової руди. Рентні доходи, що формуються на основі використання природних ресурсів, є важливим джерелом національного багатства України. Але зміни у відносинах власності, викликані переходом до ринкової економіки, створили досить складну та непрозору ситуацію з оцінкою внеску природних ресурсів, капіталу та праці у виробництві доданої вартості. Сьогодні в нашій країні зростає необхідність збереження накопиченого виробничого потенціалу та дбайливого використання невідновлюваних природних ресурсів [1, с. 163].

Сприятливе географічне положення України, яке відкриває їй доступ до європейського ринку, та багатство природних ресурсів є передумовами досягнення високого темпу економічного розвитку країни. Доходи, отримані за використання природних ресурсів, становлять природну ренту – частину прибутку підприємства, створену природою та не пов'язану з ефективністю виробничого процесу та рівнем технологій. А оскільки населення країни є власником природних ресурсів, то держава має вилучати усі доходи від природної ренти. До доходів, отриманих видобувними підприємствами за рахунок ренти, належать [2, с. 132]:

- плата за користування надрами;
- податок на прибуток підприємств у частині перевищення нормативної рентабельності;
- рентна плата за газ та газовий конденсат, нафту, що видобуваються в Україні;
- збір за геологорозвідувальні роботи, які були виконані за рахунок держбюджету;
- кошти, отримані від продажу дозволів на користування надрами та збору за видачу таких дозволів.

Проте плата за спеціальні дозволи на користування надрами, що належить до рентних платежів, може стягуватися не лише за видобуток корисних копалин. Такі дозволи можуть надаватися для таких цілей, як створення геологічних територій, які мають важливе санітарно-оздоровче, культурне чи наукове значення; геологічне вивчення та дослідно-промислове розроблення корисних копалин, що має загальнодержавне значення; будівництво підземних споруд, що не пов'язані з видобутком корисних копалин, а використовуються для підземного зберігання газу, нафти та інших речовин і матеріалів; дослідно-промислове розроблення родовищ нафти і газу з метою подальшого їх видобутку; геологічне вивчення родовищ корисних копалин та ін.

Держава є отримувачем основної частини платежів за спеціальне використання природних ресурсів та має відповідні права щодо розпорядження рентою, виплата якої не залежить від результатів діяльності суб'єкта господарювання. Держава має забезпечувати якісне правове регулювання у сфері рентних відносин та розподіл рентних платежів на задоволення відповідних суспільних потреб. Це сприятиме забезпеченню охорони навколишнього природного середовища та відтворенню природно-ресурсного потенціалу.

Відомо, що вплив добувної галузі на навколишнє природне середовище є значним. Масштаби видобутку корисних копалин постійно розширюються.

Це створює необхідність посилювати рентне регулювання та здійснювати пошук шляхів створення досконалішої системи оподаткування [3, с. 84–85].

Рентна плата за використання природних ресурсів є фіскальним інструментом, що має на меті вилучати природно-ресурсну ренту на користь власника природних ресурсів та стимулювати природокористувачів мінімізувати втрати природної сировини. Структурні та системні перетворення, що відбуваються в національній економіці, привели до того, що основними споживачами природних ресурсів стали інтегровані підприємницькі об'єднання, що використовують більшість природних ресурсів у відтворювальному процесі та сплачують лише символічну рентну плату. А відсутність ставок рентної плати, що відповідають реальній цінності природної сировини, унеможливило її справедливе вилучення на користь місцевого чи державного бюджетів [4].

Водночас виникає проблема існування тіньового сектору економіки, який останнім часом зростає прискореними темпами порівняно з офіційною економікою, і цей процес став характерним для всіх сфер господарювання. Тіньова економіка розвивається швидшими темпами, ніж науковці та практики мають змогу запропонувати ефективні засоби боротьби з цим явищем, та негативно впливає на всі соціальні та економічні процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві. Подальша тінізація економіки зумовлює виникнення структурних деформацій та макроекономічних диспропорцій суспільно-економічного розвитку. Цей факт змушує визнати, що тіньова економіка є однією із загроз національній безпеці та національним інтересам країни в економічній сфері, а її недооцінка та неврахування обсягу можуть спричинити виникнення значних помилок у визначенні фінансових та економічних пропорцій та макроекономічних показників [5, с. 49].

Однією з основних цілей діяльності суб'єктів тіньового сектору економіки, окрім перерозподілу на свою користь об'єктів власності та фінансових ресурсів, є мінімізація негативного ефекту від впливу формальних інститутів. Тіньова економіка є певною мірою відкритою системою, адже вона активно взаємодіє із суб'єктами економічної діяльності, що функціонують легально. Результат такої взаємодії може проявлятися у виникненні впливу формальних інститутів на суб'єктів тіньового сектору економіки, а з іншого боку – в отриманні можливості лобювати власні інтереси та адаптуватися до нових умов. Окрім того, суб'єкти тіньового сектору економіки одночасно можуть виступати і як учасники легального сектору [6, с. 340].

Розрахунки обсягу тіньового сектору економіки за різними методами у 2014 р. показали масштабність цього явища: метод «витрати населення – роздрібний товарооборот» – 32% від обсягу офіційного ВВП; метод збитковості підприємств – 34%; монетарний метод – 32%; електричний метод – 39% [7, с. 77]. Попри значні досягнення в розробленні методів дослідження тіньової економічної діяльності ще зарано говорити про високу точність оцінок, адже більшість методів дають змогу отримати лише приблизні результати і не відображають реальної ситуації, що склалася в тіньовому секторі сучасної економіки.

Рента бере участь у формуванні ВРП, проте існування тіньової діяльності дає привід стверджувати, що визначення розміру ренти повинне відбуватися з урахуванням «тіньової» частки, яка буде становити суму недоплат за використання природних ресурсів.

Визначення реального розміру «тіньового» сектору економіки за галузями є важливим кроком в оцінці втрачених рентних платежів, котрі мали поступити до державного бюджету країни. Більше того, тіньовий сектор у видобувній галузі є фактором, котрий не враховується під час оцінки якості стану навколишнього природного середовища.

Одним із найпрогресивніших механізмів нарахування рентних платежів у світовій практиці є вилучення наднормативного прибутку шляхом встановлення високих ставок податку на прибуток для підприємств видобувної галузі. Проте такий підхід сприятиме втраті стимулу видобувних компаній підвищувати рентабельність за рахунок інвестиційного складника, часткового вилучення нормального прибутку з погіршенням умов видобутку.

Високі податки є фактором, що сприяє зростанню розмірів тіньового сектору економіки. В умовах підвищеного податкового навантаження у виробничих підприємств зменшуються стимули та можливість проводити рентабельну операційну діяльність. З іншого боку, зниження податкового навантаження є фактором, що сприяє зменшенню розміру тіньового сектору національної економіки.

Водночас проведене нами дослідження показує, що між величиною зміни ставки податку на прибуток підприємств, ставки екологічних платежів та обсягом тіньового сектору економіки є тісний взаємозв'язок. Зі зростанням пред'явлених екологічних платежів зростає і частка тіньового сектору економіки в добувній галузі.

Як показують результати розрахунків (табл. 1), зменшення ставки прибутку на 1% привело до зменшення обсягу тіньового сектору на 0,86%. Слід зазначити, що з 2003 року ставка податку зменшилася на 12%, що відповідає 10%-му зменшенню тіньового сектору в переробній та добувній промисловості.

За зростання ставки екологічних податків (на прикладі оксиду азоту) на 1 грн. частка тіньового сектору економіки зростає на 0,027%. Збільшення ставки екологічних платежів (на прикладі оксиду

азоту) на 100 грн. приводить до підвищення частки тіньового сектору економіки на 2,7%. Із 2003 року плата за викиди оксиду азоту зросла в п'ять разів, а в абсолютних величинах – на 244 грн. за тону в реальних цінах 2000 року або на 1417 грн. за тону в цінах 2016 року, що відповідає 6,5%-му приросту тіньового сектору економіки. Більш детально динаміка реальних показників плати за забруднення довкілля (плата за викиди оксиду азоту та розміщення відходів третього класу небезпеки) в національній економіці України за період 2003–2016 рр. наведена на рис. 1.

На нашу думку, зростання тіньового сектору економіки у видобувній та переробній галузях України насамперед пов'язано зі значною зношеністю основних виробничих фондів в цих секторах. Низька продуктивність праці та екологічна неефективність видобувної та переробної галузей національного господарства є суттєвим фактором, що змушує виробничі підприємства переводити певні види активностей у «тінь».

Проте зростання ставки екологічних платежів є необхідним кроком у забезпеченні екологічно стійкого розвитку національної економіки. Вітчизняні ставки плати за забруднення довкілля є в декілька десятків разів меншими, ніж відповідні платежі в розвинених країнах світу. Водночас показники стану здоров'я населення в Україні є суттєво гіршими за відповідні показники країн ЄС. Зокрема, відповідно до даних доповіді головного Секретаріату ОЕСР [8], смертність від серцево-судинних захворювань у країнах ЄС становить 40% усіх випадків смертності. В Україні показники смертності, викликані серцево-судинною захворюваністю, становлять 67% у 2016 році [9]. Важливими причинами, що визначають захворюваність населення, є доходи та стан якості навколишнього природного середовища.

Результати розрахунків дають змогу говорити про те, що збільшення податкового навантаження на підприємства добувної промисловості приводить до збільшення частки їхньої діяльності, яка відво-

Таблиця 1
Взаємозв'язок між податковими ставками, екологічними платежами та часткою тіньового сектору національної економіки в 2003–2013 рр. (видобувна та переробна галузі промисловості)

Random-effects GLS regression		Number of obs	=	22		
Group variable: id		Number of groups	=	2		
R-sq:		Obs per group:				
within	= 0.0000	min	=	11		
between	= 0.0000	avg	=	11.0		
overall	= 0.1800	max	=	11		
corr(u_i, X) = 0 (assumed)		Wald chi2(2)	=	6.17		
		Prob > chi2	=	0.0458		

Частка тінь		Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]

податок_NOx		.0271507	.0115962	2.34	0.019	.0044225 .0498789
податок з прибутку		.8617582	.6287518	1.37	0.171	-.3705727 2.094089
_cons		12.21933	17.67225	0.69	0.489	-22.41764 46.85631

sigma_u		5.004619				
sigma_e		5.5015371				
rho		.45280777	(fraction of variance due to u_i)			

Джерело: розрахунки автора на основі даних державної служби статистики України

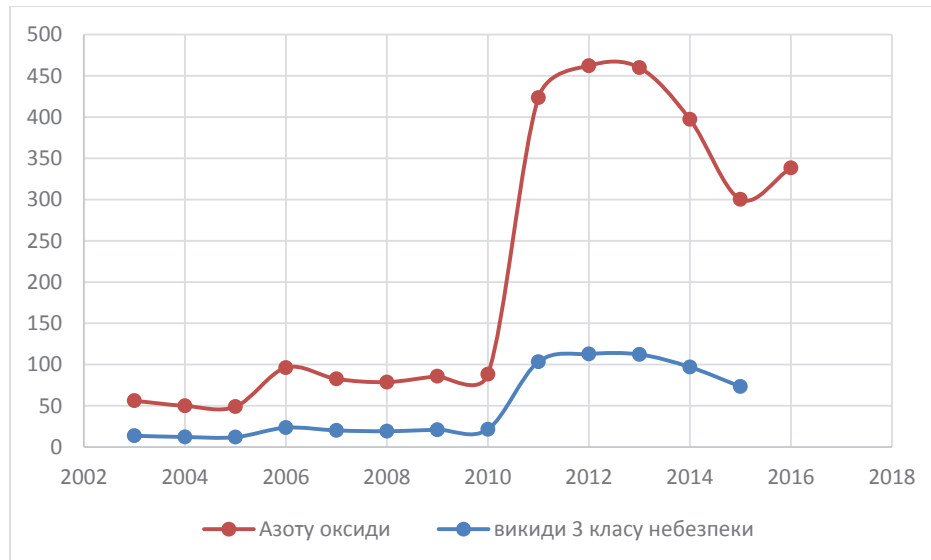

Рис. 1. Динаміка реальних показників плати за забруднення довкілля в національній економіці України за період 2003–2016 рр.

(авторські розрахунки)

диться ними у «тінь», що приводить до збільшення розміру рентних недоплат.

Проблематика зростання частки підприємств добувної та переробної промисловості, що переходять до тіньового сектору економіки, посилюється ще і неможливістю контролювати їхню екологічну ефективність, що також є фактором національної безпеки економіки України. Проблема врахування викидів шкідливих речовин підприємств добувної та переробної промисловості також є значною з того погляду, що саме на ці дві галузі припадає більше половини викидів усіх шкідливих речовин в атмосферу в структурі викидів стаціонарними джерелами забруднення.

Висновки. Розглянуті у цій роботі підходи та методичні рекомендації дають змогу встановити взаємозв'язки між динамічними показниками розміру тіньового сектору економіки за галузями національного господарства та такими факторами, як зміна реальних ставок екологічних платежів та зміна ставок податкового навантаження на суб'єкти господарювання. Серед важливих результатів варто підкреслити, що зростання реальних ставок екологічних платежів (плати за викиди оксидів азоту) на 100 грн. приводить до підвищення частки тіньового сектору економіки на 2,7% у видобувній та переробній галузях національного господарства. Напрями подальших досліджень полягають у визначенні економічних збитків, спричинених зростанням частки тіньового валового продукту національної економіки у видобувній та переробній галузях промисловості,

та порівнянні зі зростанням надходжень до бюджету у результаті збільшення реальних ставок екологічних платежів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гордієнко В.П. Природно-ресурсна рента у системі економічних відносин / В.П. Гордієнко, Н.В. Сидоренко // Екологічний менеджмент у загальній системі управління: збірник тез доповідей Дванадцятій щорічній Всеукраїнській науковій конференції, м. Суми, 18–19 квітня 2012 р. / Відп. за вип. О.М. Теліженко. Суми : СумДУ, 2012. С. 163–165.
2. Жулавський А.Ю. Рента в системі економічних відносин / А.Ю. Жулавський, Н.В. Сидоренко // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. 2012. № 2. С. 131–137.
3. Данилишин Б.М. Рента та розвиток рентних відносин в Україні / Б.М. Данилишин, В.С. Міщенко // Наука та інновації. 2006. № 5. С. 81–92.
4. Голян Василь. Рента за природні ресурси: скільки грошей отримав держбюджет / Василь Голян // URL: <https://mind.ua/openmind/20172923-renta-za-prirodni-resursi-silki-groshej-otrimav-derzhbyudzhet>.
5. Баранов С.О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні / С.О. Баранов // Вісник НАДУ. 2013. № 3. С. 47–54.
6. Самойленко Є.Г. Сутність та етапи еволюції тіньової економіки / Є.Г. Самойленко // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. 2012. № 1(5). Том 2. С. 338–345.
7. Попова Л.М. Дослідження процесів тонізації в економіці України / Л.М. Попова // Право і безпека. 2015. № 1 (56). С. 76–80.
8. OECD (2014), Health at a Glance: Europe 2014, OECD Publishing. URL: http://dx.doi.org/10.1787/health_glance_eur-2014-en.
9. Статистичний щорічник України за 2016 рік. За ред. В.І. Вернера. Державний служба статистики. Київ: 611 с.